

УДК 342:070.422(477)

І.М. Білоус
Т.М. Байлема

ЗАХИСТ ПРАВ ЖУРНАЛІСТІВ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

Стаття присвячується аналізу стану захисту прав журналістів в Україні, правових відносин між журналістами та суспільством. Сучасний етап розвитку України характеризується зростаючою роллю інформаційної сфери. Засоби масової інформації формують думки, погляди населення, ретельно стежать за тим, аби політики, керівники, правоохоронні органи добросовісно виконували свої обов'язки й не порушували законодавство. Творчі працівники мас-медіа часто, збираючи інформацію, наїтовхуються на супротив й тиск з боку можновладців. Тому, аби виконувати свої обов'язки в повній мірі, всі повинні зважати на законодавчу базу. В Україні неодноразово порушувалися права журналістів, відомі випадки вбивств журналістів. Станом на сьогодні, в Україні недостатньо розроблена законодавча база, не визначені чіткі критерії, які регулювали б та створювали б умови для безпечної діяльності журналістів. У разі невирішення цих проблем українське суспільство зіткнеться з тим, що українці втратять право на доступ до джерел інформації, з порушенням базових свобод людини, гарантованих Конституцією, а також з пануванням російської пропаганди в Україні. Тому кожен із представників «четвертої влади» повинен знати і вміти користуватися своїми правами та виконувати і дотримуватися своїх обов'язків. Український досвід підтверджує, що журналістам заважають нормально працювати, їх залякують, цензура блокує публікації важливих новин, а також їх майже не можливо захистити під час роботи на окупованих територія країни. Посягання на законну професійну діяльність журналістів порушують основоположні принципи інформаційних відносин: гарантованість права на інформацію; відкритість, доступність інформації та свободу обміну нею; об'єктивність інформації; повноту та точність, законність одержання, використання, поширення та зберігання інформації. Розглядається реальний стан і повнота забезпечення охорони законної професійної діяльності журналістів за КК України.

Ключові слова: журналіст, професійна діяльність журналістів, засоби масової інформації, медійні організації, кримінальне провадження, правоохоронні органи.

DOI 10.34079/2226-3047-2020-11-20-8-13

Постановка проблеми. Однією з ознак кожної демократичної держави є забезпечення останньою права на свободу слова. Для того, щоб це право можна було реалізувати, необхідно створити сприятливі та безпечні умови для діяльності засобів масової інформації та журналістів. У системі масових комунікацій журналісти посідають особливе місце, оскільки від їхнього професіоналізму залежить професіональна комунікація, взаємообмін різноманітними поглядами, інформацією, завдяки роботі журналістів ми можемо дізнатися про події, які відбуваються у всьому світі. Водночас, професія журналіста є однією із небезпечною, у світі, як мінімум, 50% українських журналістів хоч раз у житті чули на свою адресу погрози, ставали об'єктами нападів чи зазнавали тиску через свою професійну діяльність. З початку

2020 року слідчі підрозділи Національної поліції розпочали досудові розслідування в 37 кримінальних провадженнях за злочинами проти професійної діяльності журналістів (Детектор медіа, 2020), а експерти Інституту масової інформації в Україні протягом 2019 року зафіксували 243 випадки порушень свободи слова (Барометр свободи слова, 2020). У масштабах світу за статистикою помирають два журналісти, з них близько 75% гинуть не на полі бою, а в умовах мирного часу, унаслідок цілеспрямованих викрадень та убивств за тиждень (Communications and Campaigns department, 2016).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового забезпечення діяльності журналістів вивчали різні науковці, зокрема, такі як: Д. В. Андреев, О. М. Вдовенко, Л. І. Данча, І. С. Заєць, А. В. Коваленко, О. Г. Колб, О. Г. Кушніренко, Д. В. Лук'янова, Л. В. Опришко, О. І. Поклонська, Т. О. Приступенко, В. В. Середюк, Т. М. Слінько, та Л. В. Ярмол.

Мета статті - є аналіз на основі наукових публікацій та судової практики окремих проблем захисту прав журналістів. Правові засади якими керуються у роботі журналісти вказані у Конституції України, у законах України: «Про інформацію», «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», «Про інформаційні агентства», «Про телебачення і радіомовлення», «Про друковані засоби масової інформації» й іншими нормативно-правовими актами.

Питанням правової безпеки журналістів в Україні займаються такі служби: програма правового захисту IREX U-Media; Асоціація медіа-юристів; Українська Асоціація Видавців Періодичної Преси; Інститут медіа права; Незалежна медіапрофспілка журналістів; Національна спілка журналістів України (Ратушний, 2013).

У Законі України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» зазначені основні напрями і форми державної підтримки засобів масової інформації, особливості соціального захисту журналістів з урахуванням специфіки журналістської діяльності. На нашу думку, він не може покривати усі сторони небезпеки, що загрожують журналістам сьогодення, в умовах роботи журналістів на окупованих територіях України та розвитку Інтернет-журналістики.

Виклад основного матеріалу. У ст. 1 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» та в державному класифікаторі професій України, розкривається значення професії, а саме «журналіст - це творчий працівник, який професійно збирає, одержує, створює і займається підготовкою інформації для засобів масової інформації, виконує редакційно-посадові службові обов'язки в засобі масової інформації (в штаті або на позаштатних засадах) відповідно до професійних назв посад (роботи) журналіста» (Закон України «Про державну підтримку ...», 1997).

У Законі України «Про інформацію» вказані гарантії діяльності для суб'єктів інформаційних відносин, а також і засобів масової інформації та журналістів, оскільки їх професія зобов'язує першим опинитися в центрі подій.

Журналісти здійснюють свою діяльність на засадах професійної самостійності, виконують свої обов'язки та мають згідно законодавства України права:

- 1) вільно одержувати, використовувати, поширювати та зберігати інформацію;
- 2) бути прийнятим посадовими особами та відвідувати державні органи, органи місцевого самоврядування, а також підприємства, установи і організації;
- 3) застосовувати будь-які технічні засоби, відкрито здійснювати записи, за винятком випадків, передбачених законом;

4) мати вільний доступ до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів; обмеження цього доступу зумовлюються лише специфікою цінностей та особливими умовами їх схоронності, що визначаються чинним законодавством України;

7) перебувати в районі стихійного лиха, катастроф, в місцях аварій, масових безпорядків, на мітингах і демонстраціях, на територіях, де оголошено надзвичайний стан, пред'явивши редакційне посвідчення чи інший документ, що підтверджує його професійну належність або повноваження, надані редакцією друкованого засобу масової інформації;

8) при перевірці одержаних інформаційних матеріалів звертатися до спеціалістів;

9) поширювати підготовлені ним повідомлення і матеріали за власним підписом, під умовним ім'ям (псевдонімом) або без підпису (анонімно);

10) відмовлятися від публікації матеріалу за власним підписом, якщо його зміст після редакційної правки суперечить особистим переконанням автора;

11) на збереження таємниці авторства та джерел інформації, за винятком випадків, коли ці таємниці обнародуються на вимогу суду (Закон України «Про друковані засоби масової інформації ...», 1992).

Порушення професійних прав журналістів фіксують правоохоронні органи, які вносять дані до Єдиного реєстру досудових розслідувань, а також фіксують і медійні організації, а саме Національна спілка журналістів України, Громадська організація «Інститут масової інформації».

Згідно ст. 171 Кримінального кодексу України, до перешкоджання законній журналістській діяльності відносяться наступні дії: «вилучення карток пам'яті, флешок, ноутів або інших носіїв інформації із зібраними журналістом матеріалами; відмови у доступі журналіста до інформації; заборони висвітлення окремих тем; заборони показу окремих осіб; заборони критики суб'єкта владних повноважень; перешкоджання проведенню зйомок або запису; видалення журналістів з відкритих заходів; тиску на журналіста з метою перешкодити його діяльності; переслідування журналіста у зв'язку з його діяльністю; інших видів перешкоджання журналістській діяльності» (Кримінальний кодекс України, 2001). У разі, якщо журналіст не виконував дії, що пов'язані з його професійною діяльністю, у такому разі немає факту перешкоджання журналістській діяльності.

У Кримінальному кодексі за злочини проти журналістів визначені покарання – від виправних робіт до позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років (Кримінальний кодекс України, 2001).

У 2019 році правоохоронні органи зареєстрували 259 кримінальних правопорушень щодо злочинів, скоєних стосовно працівників засобів масової інформації, з яких 102 кримінальних провадженнях ухвалено рішення про закриття. За ст. 171 Кримінального кодексу України відкрито 190 кримінальних проваджень з яких 84 закрито; за статтею «Погроза або насильство щодо журналіста» відкрито 56 кримінальних проваджень, з яких 13 закрили; 10 кримінальних проваджень за статтею «Умисне знищення або пошкодження майна журналіста», з яких 4 закрито; зареєстрували 3 кримінальних провадження за статтею «Посягання на життя журналіста», з них 1 закрито (Інститут масової інформації, 2020а).

За 2019 рік найбільше правопорушень зазначеної категорії зареєстровано в м. Києві (47), Чернівецькій (25), Дніпропетровській (14), Одеській (24), Закарпатській (30), областях (Опришко та Вдовенко, 2019). В окупованому Криму з кінця лютого 2014 року до вересня 2019 року правозахисники зафіксували понад 300 порушень прав журналістів (Інститут масової інформації, 2020b).

Аналізуючи кримінальні провадження по вказаній категорії справ, були виділені наступні недоліки щодо ситуації їх розслідування:

- 1) порушення строків внесення заяв про злочин до Єдиного реєстру досудових розслідувань та приховування цих заяв;
- 2) бездіяльність правоохоронних органів;
- 3) затягування розслідування;
- 4) відмова у визнанні журналіста потерпілим;
- 5) безпідставне закриття кримінальних проваджень та неповідомлення потерпілого про закриття кримінального провадження;
- 6) неналежна правова кваліфікація правопорушень, вчинених щодо журналіста;
- 7) втрата та фальсифікація доказів.

Висновки і пропозиції. Аналізуючи законодавство України та реальну ситуацію, щодо захисту прав професійної діяльності журналістів, можна зробити висновки, що їх діяльність є недостатньо захищеною. У разі порушення їхніх прав є складність у розслідуванні і зібранні доказової інформації. Найкраще законодавство не є гарантією подолання безкарності злочинів проти журналістів. На нашу думку, необхідно розробити методичні рекомендації та проводити навчання правоохоронців, виділити окремих слідчих, які будуть спеціалізуватися на розслідуванні кримінальних проваджень, пов'язаних із журналістською діяльністю.

Бібліографічний список

- Барометр свободи слова, 2020. Свобода слова в Україні у 2019 році погіршилася. *Інститут масової інформації*, 16 січня. Доступно : <<https://imi.org.ua/monitorings/svoboda-slova-v-ukrayini-u-2019-rotsi-pogirshylasya-imi-i31267>> (Дата звернення: 25.09.2020).
- Детектор медіа, 2020. В Україні зафіксували 18 випадків порушень свободи слова за лютий. *Детектор медіа*, 6 березня. Доступно : <<https://detector.media/community/article/175326/2020-03-06-v-ukrayini-zafixsuvali-18-vipadkiv-porushen-svobodi-slova-za>> (Дата звернення: 25.09.2020).
- Закон України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», 1997. *Верховна Рада України*. Доступно : <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80>> (Дата звернення: 26.09.2020).
- Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», 1992. *Верховна Рада України*. Доступно : <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>> (Дата звернення: 25.09.2020).
- Інститут масової інформації, 2020а. У 2019 році зменшилася кількість справ, скерованих до суду за «журналістськими статтями». *Інститут масової інформації*, 22 січня. Доступно : <<https://imi.org.ua/news/u-2019-rotsi-zmenschylasya-kilkist-sprav-skerovanih-do-sudu-za-zhurnalistskymy-stattiyami-imi-i31332>> (Дата звернення: 25.09.2020).
- Інститут масової інформації, 2020б. Понад 300 порушень прав журналістів у Криму зафіксували правозахисники за шість років окупації. *Інститут масової інформації*, 21 лютого. Доступно : <<https://imi.org.ua/news/ponad-300-porushen-prav-zhurnalistiv-u-krymu-zafixsuvaly-pravozahysnyky-za-shist-rokiv-okupatsiyi-imi-i31849>> (Дата звернення: 27.05.2020).
- Кримінальний кодекс України, 2001. *Верховна Рада України*. Доступно : <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>> (Дата звернення: 24.09.2020).

- Опришко, Л.В. та Вдовенко, О.М., 2019. *Проблеми розслідування та судового розгляду кримінальних справ, пов'язаних із порушенням професійних прав журналістів в Україні*. [е-книга] Київ: ГО «Платформа прав людини». Доступно: <<https://www.ppl.org.ua/wp-content/uploads/2019/07/Black-book.pdf>> (Дата звернення: 25.09.2020).
- Ратушний, М., 2013. Пам'ятка про особисту безпеку журналіста. *Інститут масової інформації*, 14 жовтня. Доступно : <<https://imi.org.ua/articles/pamyatka-pro-osobistu-bezpeku-jurnalista-il100>> (Дата звернення: 26.09.2020).
- Communications and Campaigns department, 2016. At least 2,297 journalists and media staff have been killed since 1990: IFJ report. *International Federation of Journalists*, 03 February. Available at: <<http://www.ifj.org/nc/news-single-view/backpid/1/article/at-least-2297-journalists-and-mediastaff-have-been-killed-since-1990-ifj-report/>> (Accessed on 26.05.2020).

References

- Communications and Campaigns department, 2016. At least 2,297 journalists and media staff have been killed since 1990: IFJ report. *International Federation of Journalists*, 03 February. Available at: <<http://www.ifj.org/nc/news-single-view/backpid/1/article/at-least-2297-journalists-and-mediastaff-have-been-killed-since-1990-ifj-report/>> (Accessed on 26.05.2020).
- Detector media, 2020. V Ukraini zafiksuvaly 18 vypadkiv porushen svobody slova za liutyi [In february, recorded 18 cases of violations of freedom of speech in Ukraine]. *Detector media*, March 6. Available at: <<https://detector.media/community/article/175326/2020-03-06-v-ukraini-zafiksuvali-18-vipadkiv-porushen-svobodi-slova-za>> (Accessed: 25.09.2020).
- Freedom of speech barometer, 2020. Svoboda slova v Ukraini u 2019 rotsi pohirshylasia [Freedom of speech in Ukraine deteriorated]. *Institute Mass Information*, January 16. Available at: <<https://imi.org.ua/monitorings/svoboda-slova-v-ukrayini-u-2019-rotsi-pogirshylasya-imi-i31267>> (Accessed: 25.09.2020).
- Institute Mass Information, 2020a. U 2019 rotsi zmeshylasia kilnist sprav, skerovanykh do sudu za «zhurnalistskymy stattiymy» [In 2019, number of “journalistic” cases referred to court decreased]. *Institute Mass Information*, January 22. Available at: <<https://imi.org.ua/news/u-2019-rotsi-zmeshylasya-kilkist-sprav-skerovanykh-do-sudu-za-zhurnalistskymy-stattiymy-imi-i31332>> (Accessed on 25.09.2020).
- Institute Mass Information, 2020b. Ponad 300 porushen prav zhurnalistiv u Krymu zafiksuvaly pravozakhysnyky za shist rokiv okupatsii [Over 300 violations of journalists' rights in Crimea recorded by human rights activists over 6 years of occupationurl]. *Institute Mass Information*, February 21. Available at: <<https://imi.org.ua/news/ponad-300-porushen-prav-zhurnalistiv-u-krymu-zafiksuvaly-pravozakhysnyky-za-shist-rokiv-okupatsiyi-i31849>> (Accessed on 27.05.2020).
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal code of Ukraine], 2001. *Verkhovna Rada of Ukraine*. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>> (Accessed on 24.09.2020).
- Opryshko, L.V. and Vdovenko, O.M., 2019. *Problemy rozsliduvannia ta sudovoho rozghliadu kryminalnykh sprav, poviazanykh iz porushenniam profesiinykh prav zhurnalistiv v Ukraini* [Challenges in investigation and court hearing of criminal cases relating to violation of journalists' professional rights in Ukraine]. [e-book] Kyiv: HO «Platforma prav liudyny». Available at: <<https://www.ppl.org.ua/wp-content/uploads/2019/07/Black-book.pdf>> (Accessed on 25.09.2020).

- Ratushnyi, M., 2013 Pamiatka pro osobystu bezpeku zhurnalista. [A note on the personal safety of the journalist]. *Institute Mass Information*, October 14. Available at: <<https://imi.org.ua/articles/pamyatka-pro-osobistu-bezpeku-jurnalista-il100>> (Accessed on 26.09.2020).
- Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu pidtrymku zasobiv masovoi informatsii ta sotsialnyi zakhyst zhurnalistiv» [The Law of Ukraine "On state support of mass media and social protection of journalists"], 1997. *Verkhovna Rada of Ukraine*. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80>> (Accessed on 26.09.2020).
- Zakon Ukrainy «Pro drukovani zasoby masovoi informatsii (presu) v Ukraini [The Law of Ukraine "On Printed Mass Media (Press) in Ukraine"], 1992. *Verkhovna Rada of Ukraine*. Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>> (Accessed on 25.09.2020).

T. Bailema

I. Bilous

PROTECTION OF JOURNALISTS RIGHTS: REALITIES OF TODAY

The article is devoted to the analysis of the state of protection of journalists' rights in Ukraine, legal relations between journalists and society. The current stage of development of Ukraine is characterized by the growing role of the information sphere. The mass media form the opinions and views of the population, and carefully ensure that politicians, leaders, and law enforcement agencies perform their duties in good faith and do not violate the law. Creative media workers often encounter resistance and pressure from the authorities when gathering information. Therefore, in order to perform their duties to the fullest, everyone must comply with the legal framework. In Ukraine, the rights of journalists have been repeatedly violated, and there have been cases of murders of journalists. As of today, the legal framework in Ukraine is insufficiently developed, and clear criteria have not been defined that would regulate and create conditions for the safe operation of journalists. If these problems are not resolved, Ukrainian society will face the fact that will lose the right to access sources of information, the basic human freedoms guaranteed by the Constitution will be violated, and Russian propaganda will prevail in Ukraine. Therefore, each of the representatives of the "fourth power" must know and be able to exercise their rights and perform and comply with their responsibilities. The Ukrainian experience confirms that journalists are hindered from working properly, intimidated, censored by the publication of important news, and it is almost impossible to protect them while working in the occupied territories. Encroachments on the legitimate professional activity of journalists violate the fundamental principles of information relations: guarantee of the right to information; openness, availability of information and freedom of exchange; objectivity of information; completeness and accuracy, legality of obtaining, using, disseminating and storing information. The real state and completeness of ensuring the protection of lawful professional activity of journalists under the Criminal Code of Ukraine is considered.

Keywords: *journalist, professional activity of journalists, mass media, media organizations, criminal proceedings, law enforcement agencies.*

Стаття надійшла до редакції 15.09.2020 р.